

НЕВЯНА ДОНЧЕВА-ПАНАЙОТОВА (Велико Търново)

ЦИКЪЛ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЗА МИТРОПОЛИТ ПЕТЪР ОТ КИПРИАН

Тридесетгодишната многостранна дейност на българския книжовник Киприан в Русия най-напред като киевски, а след това като московски всеруски митрополит (1376—1406) оставя значителни и трайни следи в политическия, църковния, културния и литературния живот на руската държава. Тя представя една от най-ярките страници в българо-руските духовни връзки не само в края на XIV и началото на XV в., но и в цялото десетвековно общуване между двата близки славянски народа. В своята втора родина Киприан пренася и доразвива придобитите знания и опит в България, продължава българските културни и литературни традиции и допринася извънредно много за задълбочаване и разширяване на духовното сътрудничество между българи и руси. Това най-добре личи в неговата богата и разностранна книжовна дейност, която той разгръща в Русия. Жанровата, тематична, идейна, езикова и стилна характеристика на неговите произведения потвърждава връзките му с най-добрите традиции на старобългарската литература и преди всичко с традициите на Търновската книжовна школа.

Всички оригинални литературно-художествени творби на Киприан са посветени на неговия бележит предшественик на московския митрополитски престол и канонизиран за пръв московски и общоруски светец митрополит Петър (1308—1326). Досега в науката се приемаше, че той му е посветил две произведения — житие и служба. Моите издирвания и текстологически занимания в ръкописния отдел на Държавната публична библиотека „Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград през 1973 год. прибавиха към оригиналното литературно творчество на Киприан още две произведения — едно Похвално слово за митрополит Петър и един канон за същия светец. Тъй като вече съм публикувала съобщения и изследвания за тях и съм обнародвала текста на похвалното слово, тук няма да се спирам на историята на откриването им и на въпроса за тяхната атрибуция.¹ Важното е да се отбележи, че с тяхното прибавяне към

¹ Н. Дончева-Панайотова. Неизвестно „Похвално слово за Петър“ от Киприан. — Литературна мисъл, 1975, кн. I, с. 98—101; „Похвално слово за митрополит Петър“ от Киприан като литературно-художествена творба. — В: Старобългарска лигера-

известните става ясно, че Киприан е създал завършен цикъл творби за първия московски и общоруски митрополит. Те са възникнали безспорно във връзка с въведеното от Киприан чествуване на Петър в годишния календар на руската църква, за което се съдържа сведение в синаксара на неговия псалтир.² Доколкото ми е известно, това е единственият случай в историята на старата българска и старата руска литература, когато писател посвещава четири произведения на един и същ светец — житие, похвално слово, служба и канон.

Наличието на такъв цикъл Киприанови творби за митрополит Петър поставя пред литературния историк твърде много въпроси: археографска картина на преписите на отделните произведения в настоящия момент, подбуди, време и място на създаването им, идейно-тематична връзка помежду им, авторската личност и неговата идейно-естетическа и художествена концепция, разкрити в тях.

Настоящият доклад е само опит да отговори на някои от тези въпроси.

1. В руската ръкописна традиция Киприановите произведения за митрополит Петър се радват на изключителна популярност, за което свидетелствува големият им брой преписи. В продължение на четири века (от XIV до XVIII в.) староруските книжовници, съставители и преписвачи на ръкописи ги поместват в сборници с най-различен характер: тrefолои, патерици, тържественици, минеи. Без да претендирам за изчерпателност, засега на мен са ми известни 94 преписа на житието, 47 преписа на службата, 2 преписа на похвалното слово и 6 преписа на канона. Тази цифрова картина е твърде показателна както за уважението на староруските книжовници към създателя на московската митрополия и пръв общоруски светец Петър, така и за авторитета и писателските достойнства на Киприан.

2. Авторските подбуди за създаване на пълен и завършен цикъл творби за един и същ светец са от обществено и лично естество. И в четирите произведения Киприан специално подчертава, че заема престола на митрополит Петър и се чувствава задължен към неговата памет. Така в увода на житието, като разказва за творческите си намерения и колебания, той изрично отбелязва: „Тако н ѿ сѣмъ недостоннь сѣднх, на егѡ мн мѣстѣ стоѡщюу н на егѡ грѡбѣ зрѡщн н тогожде мн пр(ѣ)ст(о)ла на-

тура. Материали и изследвания. Т. II. Българо-руски литературни връзки през Средновековието. С., 1976; „Похвальное слово митрополиту Петру“ Киприана в болгарской и русской панегирической традиции. Доклад, четен на Международната конференция „Славянските култури и Балканите“, състояла се във Варна от 15 до 20 септ. 1975 г. Вж. сборника с материалите от конференцията.

² В Киприановия псалтир с последования, който се пази в ГБЛ, ф. 173, собр. МДА, № 142 под дата 21 декември е отбелязано следното: „В тѣн же день преставися всеященнын архнепнскоп богоспасенаго града Кнева н всея Руси Петр мнтрополнт в лето 6834. Пас церковь вожно лет 18 н 6 месяць... Тропарь Петру мнтрополнту: Глас 8. Благопожне в мире житне чисто, просветне ученнем вселенную, святителства прием паству, апостолом наследннче, тем прием дар чуден от бога. Отче Петре, моли Христа бога да спасеть душа наша.“

мѣстникоу бывшоу, его же ѿн преже много лѣтъ остави и къ н(є)б(є)снымъ
обителимъ приде.“³

С основание някои учени като Й. Иванов и Л. А. Дмитриев отдавна са отбелязали известен автобиографичен момент в житието на митрополит Петър.⁴ Той е налице и в новооткритото похвално слово за него. Според тях, като описва дългите и неприятни перипетии, през които героят му преминава, за да стигне до московския митрополитски престол, Киприан сякаш визира собствения си трънлив път до същия трон. В съперничеството между Петър и Геронтий се оглежда борбата между Киприан и княжеския избраник за глава на руската църква Митяй. С други думи, Киприан е използвал биографията на митрополит Петър, за да разкрие в един контекстов план своята сходна жизнена съдба.

Подобно на своя предшественик и Киприан иска да съдействува за обединяването на руските княжества в църковно и политическо отношение около Москва и за издигането ѝ като духовен административен център на цялата руска държава. Реализирането на подобна цел може да стане със средствата и на двата популярни средновековни литературни жанра — агиографията и химнографията. И не може да не се каже, че Киприан е използвал великолепно техните изобразителни и емоционално-действени възможности.

Не на последно място подбудите за създаване на цикъл произведения за митрополит Петър трябва да се търсят в по-високите идейно-естетически и художествени изисквания на Киприан за литературните творби. За основоположника на московската и общоруска митрополия е съществувало едно кратко и непретенциозно житие, създадено наскоро след смъртта му (през 1327 г.), което към края на века със своята простота и безизкуственост в никакъв случай не можело да удовлетвори новите художествени вкусове на руските читатели. На тях се заема да отговори наследникът на Петровия престол, българинът Киприан, който, като използва съществуващото житие и някои други писмени и устни източници, съставя четири произведения за своя предшественик в духа на литературните традиции, в които самият той е възпитан. А това са традициите на византийската и българската литература и конкретно традициите на Търновската книжовна школа.

3. Кога и къде Киприан създава своите творби за митрополит Петър? Най-ранно по време от тях е житието. Тъй като в „Сказание накратко за премъдрия Киприан“ се съобщава, че той го е написал по време на пребиваването си в своето митрополитско село край Москва Голенищево, в науката господства мнението, че то е възникнало през последните години от живота на Киприан, като обикновено се дава периодът 1397—1404 г.⁵ Анализът обаче на съдържанието на творбата и текстологи-

³ Цитатите от Житието на митрополит Петър от Киприан са по изданието му в книгата на Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. Ч. I. С., 1958, с. 162—176.

⁴ Й. Иванов. Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан (1375—1406). — Изв. Инст. за бълг. литература, кн. VI, 1958, с. 77 и сл.; Л. А. Дмитриев. Роль и значение митрополита Киприана в истории древнерусской литературы (к русско-болгарским литературным связям XIV—XV вв.). — ТОДРЛ, т. XIX, 1963, с. 242 и сл.

⁵ В. О. Ключевский. Древнерусские жития как исторический источник. М., 1871, с. 88; История русской литературы. Т. II. Литература 1220-х — 1580-х годов. Ч. I. М. — Л.,

ческото изучаване на всички нейни преписи показват, че тя е възникнала през 80-те години на XIV в. Пръв, макар и без каквато и да било мотивировка, руският учен С. Шевырев изказва предположение, че то е възникнало през 1381 г.⁶ Неговата теза бе подкрепена и обоснована от Л. А. Дмитриев, който се опира само на съдържанието на произведението. Според съветския учен фактите, които Киприан съобщава за себе си в житийната похвала, не преминават границите на 1381 г. „Говорейки за своето напускане на Цариград — пише Л. А. Дмитриев, — Киприан нищо не съобщава за това, че патриаршеският събор е потвърдил неговите права над руската митрополия. То се обяснява с това, че през 1380 г. Киприан с решението на патриаршеския събор се лишавал от всеруската митрополитска катедра и се назначавал само за литовски митрополит, а за всеруски митрополит бил ръкоположен Пимен. Второто и окончателно утвърждаване на Киприан за митрополит на цяла Русия станало на събора през 1389 г. и ако Киприан е писал житието на Петър след това време, то той не би пропуснал да спомене това изгодно за себе си обстоятелство.“⁷

Разсъжденията на Л. А. Дмитриев се потвърждават по категоричен и безспорен начин и от моите текстологически проучвания на всички преписи на Киприановото житие за митрополит Петър. Хронологизирането на известните ми засега 94 преписа на това съчинение показва, че най-ранният препис, достигнал до нас, е от 1390 г., т. е. още приживе на Киприан. Сега се съхранява в ГИМ, собр. Уварова, № 1045 (613), сборник жития и слова, л. 92—108 об. Ръкописът е описан от Архим. Леонид. Систематическое описание славянорусских рукописей собрания графа А. С. Уварова. Ч. II. М., 1893, с. 342. Сборникът е писан в Западна (Литовска) Русия. В края на сборника с киновар е изписана следната бележка от ръката на преписвача: „А н(с)п(н)с(а)с(а) кннги с(а) в лѣто ̅҃҃҃҃҃ (6898—5508=1390) рокѣ п(н)с(а)лѣ мн(о)гогрѣшнын дѣакѣ Василко. А снѣ кннга нмѣть татрадѣн ̅҃҃҃҃҃.“

Щом като най-ранният препис на Киприановото Житие на митрополит Петър е от 1390 г., явно е, че то е възникнало преди тази година и повече не може да се поддържа тезата, че Киприан го е написал в края на живота си в периода 1397—1404 г. Ярко подчертаната идея в него за възхода на Москва като обединителен политически и културен център на руските княжества също подкрепя мнението, че то е възникнало през 80-те години на XIV в. и отразява реалните успехи на Москва след победата на нейния велик княз Дмитрий Донски през 1380 г. над татарите на Куликовското поле.

Похвалното слово за митрополит Петър е възникнало след житието, но то не отстои много далече от него по време, за което се съдържат податки в текста му. И в двете произведения Киприан цитира по абсолютно един и същ начин пророчеството на митрополит Петър пред княз

1945, с. 235; Б. Ст. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. I. С., 1958, с. 161; История на българската литература. Т. I. Старобългарска литература С., БАН, 1963, с. 311.

⁶ С. Шевырев. История русской словесности. III. Столетия XIII-ое, XIV-ое и начало XV-ого. М., 1858, с. 172.

⁷ Л. А. Дмитриев. Цит. съч., с. 251.

Иван Данилович Калита за бъдещето на Москва и за призванието на този град да обедини и слоти руските княжества. В похвалното слово обаче то е последвано от автори възклицания, които визират реални успехи на Москва в борбата ѝ срещу нейните врагове и разширяване на територията ѝ, т. е. сбъждане на Петровото пророчество: „Что бо не виднми ли са прор(о)чествню его с(ва)т(а)го, не съвнша ли са вса сна? Не сконча ли са реченна о тебе преславный градъ Москва, не распространнша ли са страны земля твоѧ, не възыдоша ли рѣкы твоѧ на плеще врагъ твоухъ!“⁸ Тези, нелишени от гордост думи на автора липсват в житието, което показва, че похвалното слово е възникнало след него, в години, когато действителните заслуги на Москва за обединяването на руските земи стават по-осезаеми, когато все по-силно се чувствува нейната роля на политически и културен център.

Приблизително точно могат да се датират и другите две произведения на Киприан за митрополит Петър — канонът и службата — въз основа пак на съдържанието им. В тях се съдържат твърде много призови към московския патрон светеца Петър за покровителство над Москва и за запазването ѝ от нападението на придошлите агаряни. Например в деветата песен на канона откриваме следното обръщение: „Прїидѣте и съберѣте са кн(а)зн и велможн съ с(в)атн(т)е(л)н и с пр(е)п(о)добнымн о(т)цн вкупѣ ннцїн и богатїн и всн московстїн народн, млад(е)нцн и старцн и жены ч(ь)стныѧ къ вл(а)женомъ гровъ прнсног(о) с(в)атн(т)е(л)а Петра. Вѣрюю и любовїю и съ слезамн възопїнте къ б(о)г(у). Нзбавн г(оспод)н людн своѧ и кн(а)за нашего и град Москвѧ, дрѣжавѧ створн недвижныѧ и недаждѣ достоанїѧ своего родѧ нзманте(н)скому, како да велнчаем м(н)л(о)сть твою на нас в вѣкн.“⁹ В края на канона също се чете молитва, която звучи твърде тревожно и подсказва времето, когато е възникнало това произведение. Тя завършва така: „Нзбавн г(оспод)н град свон Москвѧ и людн своѧ възвеселн м(о)л(н)твамн с(в)атн(т)е(л)а твоег(о) ч(ь)стнаг(о) Петра от безбожныхъ врагъ с(ы)н(о)въ агаранъ, сплзчающнхъ са на людн твоѧ смнренныѧ... О, архнефѣю б(о)жїн, оучн(т)е(л)ю рѣскон землн... способствѣн нам на безбожныхъ врагы възрѣженныхъ прнходѧщнхъ на ны агаранъ.“ По всичко изглежда, че под агаряни трябва да се разбира татарските нашественици, които на два пъти заплашват Москва — през 1382 г. начело с Тохтамыш и през 1395 г. под предводителството на Темир Аксак. Известно е, че по време на първата обсада Киприан избягва в Твер и както свидетелствуват руските летописи, това разгневило великия московски княз. По-вероятно е, когато татарите за втори път обсаждат Москва, Киприан да е отслужил молебен за спасението на града и във връзка с него да е написал канона на московския светец-покровител Петър (в заглавието е казано Канон-молебен). По същото време ще е възникнала и службата за митрополит

⁸ Цитатите от Похвалното слово за митрополит Петър от Киприан са по Погодинския му препис, намиращ се в сборник № 866 от Погодинската сбирка в Държ. публ. библ. „Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград (ГПБ), л. 135 об. — 148.

⁹ Цитирам по препис на Канона в сборник № 711/819 от XVI в. от Соловецката сбирка в ГПБ — Ленинград, л. 376 об. — 383 об.

Петър, в която влизат деветте песни на канона, като биват прибавени и някои нови стихирни, а отпадат трите обширни молитви, поместени след деветата песен в канона-молебен.

4. Между Киприановите произведения за митрополит Петър съществува тясна идейно-тематична връзка. Тя най-ясно проличава в житието и похвалното слово, от една страна, и в канона и службата, от друга, което безспорно се дължи преди всичко на жанровите особености на агиографията и химнографията.

Обедняващо звено между житието и похвалното слово е биографията на митрополит Петър. Нейното проследяване и в двете произведения започва с указание за родното му място, но при съблюдаване на жанровите, композиционните, езиковите и стилните норми на житийните и панегиричните творби. В житието Каприан уведомява за това с едно спокойно и прозаично изречение: „Сѣн оубо бл(а)женнын Петръ родн сѣwt бл(а)говѣрнѣ н хрестіанному родителю въ еднн wt мѣсть земля вольинскѣ.“ А в похвалното слово за същото събитие се говори с възнение и възхищение: „Нѣко да навикнемъ wtквѣдѣ сѣн таковн великн свѣтланнкъ въсна, егда wt Іер(оу)с(а)лѣма нан wt Снонае! Нн рече: Но wt земля Вольинскѣя родн сѣ wt хр(н)стѣанѣ родителю н бл(а)говѣрнѣ.“ В похвалата е намерило израз и личното преклонение на Киприан пред родината на светеца в едно лирическо отстъпление, което липсва в житието: „Р(ь)цн же намъ w землѣ Вельинскѣя, гдѣ таковое нестоцинное богатство вбрѣте, wtквѣдѣ таковн свѣтланнкъ восн н възрасте въ истиннѣ сво процѣте плод, бл(а)гоч(е)стнѣ н лоза пр(ѣ)п(о)добнѣ. W бл(а)женѣ еси въ истиннѣ земля Вельинскѣя іако таковое тебѣ дарованнѣ дарова сѣ!“

Подобни примери за опоетизиране на отделни моменти от биографията на митрополит Петър в похвалното слово, които се срещат и в житието му, но в друга форма, са обусловени от специфичните особености на панегиричния и житийния жанр. На похвалните слова са присъщи и лирично-субективните отклонения, и емоционално-патетичните възхвали, и приповдигнатият тържествен тон, докато за житията са характерни обективното безпристрастно изложение и повествователният тон.

И в житието, и в похвалното слово по един и същ начин е разказано видението на Петровата майка преди раждането му. В първото произведение обаче този епизод е разказан със спокоен тон, докато във второто произведение са вмъкнати няколко лирично-емоционални фрази, които предават авторовото възхищение и преклонение пред родителите на светеца. Ето в успореден план този епизод според житието и похвалното слово:

Житие на митрополит Петър

Н приаучн же сѣ нѣчто сицево н прежде рожденѣа его егоже не достонѣ молчатн. Еше бо свѣдѣ ко оутрѣе мат(е)рнн, въ еднн-ному ноцѣ сѣнтакшѣ дн(ь)кн нед(е)ланому, видѣ ендѣнѣ таково м(а)тн его. Мнѣше

Похвално слово на митрополит Петър

Слѣчн же сѣ нѣчто сицево н прежде рожденна его. Еше бо емѣ свѣшоу въ втрѣте м(а)т(е)рнн, видѣ ендѣнѣ таково м(а)тн его: Мнѣше бо сѣ еи агнець дрѣжатн на рѣкѣ своєю, по средѣ же рогѣ его дрѣко бл(а)-

бо са на рѣкѣ носаше дѣнца посредѣ же
рогѣу его древо бл(а)гоуствѣнно, израстъше
многми цвѣты и плоды обложено, и по
средѣ вѣтвен его свѣща многы. И возму-
днѣвшѣ са м(а)тн его, недоумѣваше са
что се естъ нанн что конецъ таковоу ви-
дѣннѣю. Обаче она недоумѣваше са нно
и конецъ со оумнлѣнѣмъ послѣдн лѣн са,
елнкымн дарѣмн оугодннка своего б(о)-
гѣ обогатн.

гоуствѣнно израстъши и многми цвѣтн и
плоды обложено, по средѣ же вѣтвен его
многы свѣща свѣтащѣ и бл(а)гоуханна
исходаща. Днѣно же мн естъ любовнцн,
вмомѣ вннмаа и чюдесн израдномѣ. Изъ
слава едномѣ нже въ тро(н)цн славному
б(о)гѣ. Тем же и бл(а)женаеста, и прех-
валнаа врьсто, и добраа свпрвга, и бл(а)-
ж(е)ное съчтанѣе, и с(ва)тоѣ порождѣнѣе,
и ч(л)стнаго корене с(ва)таа штрасль!
Бл(а)женн есте и преблаженн сподобльшен
са быти таковоу отрокѣ родителѣе. Ч(л)-
стнаа же м(а)тн отрока бл(а)женаго въз-
бѣднвшѣ са и недоумѣваше са что снѣ
бѣдет нанн что конецъ таковоу видѣннѣю.
Обаче аще и она недоумѣваше са, но
конецъ послѣ съ бднеленнѣмъ лѣвн колн-
кнмн дармн б(о)гѣ шгодннка своего об(о)-
гатн.

Приведох тези дълги цитати паралелно, защото те са твърде пока-
зателни за начина, по който Киприан претворява един и същ момент от
биографията на митрополит Петър в житието и в похвалното слово.
В житието са налице някои подробности, които са пропуснати в похвал-
ното слово. И въпреки това получава се впечатление, че във второто
произведение епизодът е разказан по-многословно и по-внушително. Това
е така, защото спецификата на панегиричния жанр позволява на автора
да обогри емоционално разказа си, да изрази своето лично отношение
към предмета на възхвалата и да се погрижи повече за изкусното укра-
сяване на своя стил.

Макар биографичната част на Похвалното слово за митрополит Петър
от Киприан да представлява извлечение на най-важните моменти от жи-
вота на светеца, изложени в неговото житие от същия автор, тя е твърде
обширна, пространна. Тук отделните детайли и подробности от житието
са заменени с автори възклицания, тълкувания, лирично-емоционални
изрази, патетични възхвали и т. н. Жанровите особености на похвалното
слово му позволяват, без да разказва в подробности отделния епизод, да
изрази личното си отношение към него, да му придаде емоционално-
оценъчен облик. Обикновено той постига това с низ от синонимни из-
рази, които придават външен блясък на фразата, засилват реторичното
звучене на творбата. Съществена роля в оформянето на дългите сино-
нимни редове играе анафората, която пък засилва действията смисъл на
казаното.

Например обстояният разказ от житието за замонашването на Петър
в един от волинските манастири и неговите грижи към братята-монаси
в похвалното слово е синтезиран само в две изречения: „Лѣнѣ разгорѣв
са б(о)ж(е)ственною любовнѣю и нде тамо къ преблѣжащен пѣстыне въ едннѣ
шт манастырь земаа Велынскыа и тамо построизает са штрагаает всѣмѣ

Н ДОЛЪ ВЛЕКВШЕЕ МЪДРОВАНИЕ, МЛАД СЫН ВЪЗРАСТОМЪ, РАЗВМЪМЪ ЖЕ ПРЕМЪДРЪ
 Н ВСА ПОВЕЛЪВНАА ЕМЪ ОУЧИТЕЛЪМЪ СВОИМЪ ТВОРАШЕ Н ПОВЕЛЪВНИМЪ ПРИЛА-
 ГАШЕ. Н ВЪСТЪ ПО ЛУВЪ РЕЦИ: „ОКО СЛЪПИМЪ Н НОГА ХРОМИМЪ“...“ За-
 това пък тук Киприан завършва с една поредица от поучително-възтор-
 жени изрази, които крият по-голям действителен ефект, отколкото конкрет-
 ните подробности в житието: „ВНДЪ АН ТРЪПЪВНА СЛЪПЪ, ВНДЪ АН
 СКРОВНИЦЕ Д(ОУ)ХОВНОЕ, ВНДЪ АН ТРЪДОПОЛОЖНИКЪ ВЕЛНКА, ВНДЪ АН ТВЕРДАГО
 АДАМАНТА, ВНДЪ АН ПЪСТЫННОЕ ВЪСПИТАНИЕ!“

Избирането на Петър за руски митрополит е важен момент не само в неговата лична биография, но и в историята на руската църква и руската държава. Затова Киприан отделя значително място и в житието, и в похвалното слово, за да разкаже за многобройните перипетии, които съпровождат това събитие — пътуването му до Цариград, съперничеството на другия претендент за престола — Геронтий, свикването и решението на патриаршеския събор. Разбира се, макар в похвалното слово тези епизоди да не са разказани така подробно, както в житието, и в него не липсва плътност на изложението. Тя се постига благодарение на последователното, на места по-детайлно повествование за отделни случки, на подчертаната връзка помежду им, на открито изявеното авторово отношение. В дългата история на Петровото избиране за руски митрополит Киприан набелязва такива моменти: смъртта на бившия митрополит Максим, решението на волинския княз за нов митрополит да бъде избран Петър, неговото неохотно съгласие, пътуването му до Цариград и това на съперника му Геронтий, нощното видение на последния на нарисуваната от Петър икона на Богородица, предсказанието ѝ, че на престола ще бъде поставен този, който я е нарисувал, срещата на вселенския патриарх Атанасий и Петър и излъчването на благоухание от последния, което убеждава патриарха, че той е новият избранник на руската църква, свикването и решението на патриаршеския събор. Проруската насоченост на творбите личи още в тези моменти — дейността на бъдещия митрополит трябва да съдействува за престижа на руската църква, на руската държава.

Тази тенденция най-добре личи и в житието, и в похвалното слово в разказания с подробности епизод за срещите на митрополит Петър и московския велик княз Иван Данилович Калита: „ЕГДА ЗЕО ПРИХОЖДАШЕ С(В)АТНТЕЛЪ ВЪ ГРАДЪ ЗОВОМЪНЪ МОСКВЪ, ЕЩЕ ТОГДА МАЛЪ СВЪСЪ ЕМЪ Н НЕ МНОГОУ НАРОДНЪ, ВЪ ТОМЪ ЗЕО ГРАДЪ ОБЛАДАА БЛА(Д)ГОУЧ(Е)СТВЕНЪНЪ ВЕЛНКЪНЪ КН(А)СЪ НЕАНЪ С(Ы)НЪ ДАННАНЕВЪ. ЕГОЖЕ ВНДЪ Б(О)Ж(Е)СТВЕНЪНЪ ПЕТРЪ ВЪ ПРАВОСЛАВНИИ СНАЮЩА Н ЗНАО ВЪЗЛЮБЕНЪ ЕГО Б(О)ЖНИ С(В)АТНТЕЛЪ ПЕТРЪ. Н НАЧАТЪ БОЛШЕ ННЪХЪ МЕСТЪ ЖИТИЕ ВЪ ТОМЪ ГРАДЪ. СВЪЩАЕТЪ ЖЕ СВЪТЪ БЛА(Д)ГЪ КН(А)ЗЮ СВЪТЪВА ЕМЪ ЯКО СЪТВОРИТЪ ЦР(Ь)КВЪ КАМЕНЕМЪ СЪСТАВЛЕНЪ ВЪ НМА ПР(Ъ)Ч(Е)СТЫА БЛА(Д)А(Н)Ч(И)ЦА НАШЕА БОГОРОДНИЦА Н ПР(И)СНОД(Ъ)ВЫ М(А)РИА.“ В разкритото разбирателство и духовно сътрудничество между митрополита и княза Киприан рисува идеални отношения между светската и църковната власт. Не може тази мисъл да не се асоциира с възгледите на Евтимий Търновски за единството на държавата и църквата, разкрити в житието му на Иван Рилски. Киприан е използвал взаимоотно-

ношенията между създателя на московската и общоруска митрополия и княз Иван Данилович Калита, за да ги посочи като пример на съвременника си княз Василий Дмитриевич, в чиято подкрепа и съдействие той вижда залог за собствените си успехи като глава на руската митрополия. От своя страна пък и Киприан поставя своите писателски възможности в услуга на княжеската власт, като прокарва в творбите си идеята за издигане политическата и културната роля на Москва в живота на русите.

В целия цикъл творби за митрополит Петър Киприан прокарва една ярка политическа тенденция — да прослави и увековечи ролята на новия политически, църковен и културен център Москва в живота на консолидиращата се руска държава, да утвърди със силата на словото моцта на нейните велики князе като проводници на централистична политика. В пророчеството на митрополит Петър за бъдещето на Москва, цитирано и в житието, и в похвалното слово, е визирана авторовата убеденост за призиването на този град да обедини и сплоти руските княжества: „Ако аще мене послышаешн н храм пр(ѣ)ч(е)стыа в(о)городн(и)ца въздвигнешн въ своемъ градѣ н самъ прославнши сѧ паче ннѣхъ княсен н с(ы)нове н вншцы твои в роды н роды. Н град сѧ славенъ бѣдетъ въ всехъ градѣхъ р(у)сскыхъ н с(в)ятн(и)ч(е)лн поживѣтъ в немъ н въздѣтъ р(у)кы его на плещи врагъ его н прославнѣт сѧ в(о)гъ въ немъ, еше же н мои костн в нем положени бѣдѣтъ.“ Тази ярко демонстрирана идея за възмогане и утвърждаване на Москва в края на XIV в. за столица на общоруската държава придава подчертано актуално звучене на Киприановите творби. Така той откликва на една изключително злободневна нужда на своето време.

5. В създадените от Киприан житие, похвално слово, служба и канон за митрополит Петър се съдържат редица свидетелства за неговата идейно-естетическа и художествена платформа, която напълно отговаря на разбиранията и принципите на създателя на Търновската книжовна школа Евтимий Търновски за целите, характера, начините, формите, средствата, жанровете, композиционните, тематичните и идейните изисквания при изграждане на литературно-художествените творби.

Общи моменти се съзират още в творческата история на Евтимиевите и Киприановите произведения. Като търновски патриарх Евтимий насочва вниманието си предимно към светци, свързани с Търново или чиито мощи се пазят в някоя от търновските църкви — Иван Рилски, Петка Търновска, Филогея Темнишка, Иларион Мъгленски, Иван Полипотски, Михаил Воин. Почти винаги поводът за създаване на творба за тях е конкретен — чествуването им според църковния календар, освещаване на храма, в който се пазят мощите им, и т. н. Това означава, че произведенията на Евтимий Търновски възникват не само с оглед на преките му задължения като глава на българската църква, но са съобразени с конкретните нужди на момента. Или още изборът на героя, на темата определя родолюбивото звучене на Евтимиевите творби. Подобни намерения диктуват творческите търсения и на Киприан. Като ръководител на руската митрополитска катедра, чието седалище е Москва, той посвещава писателските си усилия на своя предшественик на престола

митрополит Петър, канонизиран от църквата за пръв московски и общоруски светец. За него той създава четири произведения, с които откликва на актуалната задача за възвеличаване и утвърждаване на обединителната роля на Москва като политически и културен център на руската държава.

Много от идейните и формални особености на Евтимиевите и Киприановите произведения са в пряка зависимост от обстоятелствата, при които те се произнасят най-напред от техните създатели. Безспорно те възникват, за да бъдат сказвани в църква на съответните празници и по такъв начин да станат достояние на широк кръг хора. Забележително е, че както Евтимий произнася словата си пред избрано общество, представящо елита на търновци, понякога даже в присъствието на самия цар, така и Киприан сказва творбите си пред най-представителната част от жителите на Москва, в присъствието на великия московски княз. За това свидетелствуват редица патетични обръщения към владетелите и слушателите в творбите им.

Евтимий Търновски и Киприан полагат изключителни грижи за литературната форма на своите произведения. Към тяхното написване те пристъпват след сериозна предварителна работа — проучване на по-ранни жития за същите светци, събиране на сведения за тях, запознаване с хроники, летописи и т. н. Събраният фактически материал се преосмисля и подчинява на авторската концепция, на особеностите на жанра, на новата идейна задача. Усилията на двамата писатели се насочват предимно към словесния изказ на биографията на светеца, към нейното художествено оформление, към такива литературни похвати, стилни и езикови средства, които в най-голяма степен подхождат на творческия им замисъл. Обикновено съществуващите произведения за същите светци не удовлетворяват техния естетически вкус, не им допадат с литературната си форма, с грубия си неизтънчен език и стил. За Евтимий и Киприан е характерно критичното отношение към източниците, които използват, и прецизния подбор на фактите. Например за написване на своето най-пространно Похвално слово за Константин и Елена Евтимий изрично уведомява, че е черпил сведения само от достоверни извори: „Не во лъжнѣмъ баснемъ послѣдовахше, сѣе съставихомъ слово, нъ от истинныхъ и нелъжныхъ свидѣтелей нехъстнаа избрахомъ развѣнїа, нхже люботрудей се огрещеть въ бож(ь)ственыхъ писанїихъ.“

Заимствуваните моменти от съществуващите по-ранни произведения на светците, написани „не хытрѣ нѣкако н грѣбѣ“, Евтимий и Киприан осветляват по нов начин, дават им подобаващ според техните разбирания нов словесен израз, като се стремят да пишат „по лѣпотѣ якоже ключно естѣ“. Нуждата да се пише „по лѣпотѣ“, което означава да се пише литературно, художествено, изискано, е обоснована с едно красиво сравнение в увода на Киприановото Похвално слово за митрополит Петър: „Якоже цвѣтомъ въ прилѣтїи бываемомъ доброе збо къ себѣ приносашимъ и авне обл(а)гоуховати, но аще къ крннѣ приплетѣт са въ лѣпотѣ бл(а)гоуханнѣши бывають. Колмн же памати с(ва)тыхъ егда приплѣтаем са нмѣ, не бл(а)говоннѣ ан исполняем са, не врагом ан н(а)шим

СТРАШНИ БЫВАЕМЪ, ОТ МНРСКИХЪ БО ВЕЩЕЙ, ЯКО НА Н(Е)Б(Е)СИ СТОАТН МННМ
СА, АГГ(Е)ЛОМ САНКУСТВЮЩЕ, ПРОР(О)КЪМЪ СВЕСЕЛАЩИМ СА И ПРАВЕДНЫМЪ НГРА-
ЮЩИМ ВЪ КВПЪ Н(Е)Б(Е)СНЫМ И ЗЕМНЫМ СПРАЗДНЮЩЕМЪ.“ Образно и по-
етично Киприан развива мисълта, че работата на писателя, на твореца
напомня киченето на букет цветя. Макар всички епизоди от биографията
на светеца да имат своя собствена стойност, както мирисът на отделните
цветове, ако те се свържат по достойнство, изящно, художествено, тях-
ното емоционално въздействие ще се увеличи подобно засиления аромат
на събраните в красив букет цветя.

Повишените изисквания на Евтимий и Киприан към словесния изказ
на мислите, към литературно-художествената форма на произведенията
са във връзка с техните исихастки възгледи, разбирания и убеждения,
усвоени от общия им учител Теодосий Търновски. Известно е, че един
от принципите на исихазма утвърждава божествеността не само на пред-
метите и явленията, но и на думите, с които те се назовават. Оттук
произтича култът към словото и особено към писаното слово. Стремещът
за изразяване на божествената същност на нещата при писателите-иси-
хастси се проявява в стремеж към изискана фраза, към образно и емо-
ционално писане, към щедро украсяване на езика и стила. Като после-
дователи на Теодосий Търновски Евтимий и Киприан не само прокарват
в своите произведения религиозните, нравствените и философските възгледи
на исихазма, но усвояват и свързаните с него принципи на т. нар. висок,
витиеват стил в литературата. На него се създават някои забележителни
творби във византийската агиография, от която несъмнено те са се учили.
Произведенията на византийските писатели-исихастси патриарх Калист и
патриарх Филотей, автори на жития за най-ревностните последователи
на исихазма Григорий Синаит, Теодосий Търновски и Григорий Палама,
безспорно са били познати на всички представители от Търновската кни-
жовна школа. Те подхващат и доразвиват както най-добрите традиции
на родната литература, утвърдени в произведенията на писателите още
през „златния век“ — Климент Охридски, Йоан Екзарх, Константин Пре-
славски, — така и традициите на съвременната им византийска литера-
тура и създават забележителни произведения на новия, витиеват пане-
гиричен стил.

Първият писател в старата руска литература, който създава образци
на този стил, е българинът Киприан. След него той се обогатява, разши-
рява и усъвършенствува от Григорий Цамблак, Епифаний Премъдри, Па-
хомий Логотет. Най-ранни по време обаче са произведенията на Киприан
и тази му заслуга не бива да се омаловажава. В тях изобилствуват ав-
торските обръщения, емоционалните възклицания, реторичните въпроси,
химнологичните форми, изразителните антитези, красивите сравнения, об-
разните метафори, цветистите епитети, честите повторения — изобщо
всички езикови средства, които придават на стила изящество, художестве-
ност, пишност.

Киприан притежава едно отлично ораторско качество — умение да
намери здрава връзка, контакт със слушателите, да установи атмосфера,
подходяща за възприемане на неговите произведения. Това той постига
на първо място с обръщенията, с които изпъстря творбите си. Например
в неговото Похвално слово за митрополит Петър още първата фраза-

обръщение приковава вниманието на слушателите и крие значителен емоционален и действителен заряд: „Се настонтъ братѣ, свѣтоносное празднство н пресвѣтлое тръжество с(вѣтн)т(є)лаа ѡт(ь)ца н(а)шего Петра.“ Или пък специалното авторово обръщение към отбраното общество в Московския Успенски събор, сред което е и великият московски княз: „ѡ с(вѣ)щ(є)нын съборъ н х(р)сто)вн люде, в(о)госъвранны азкы с(вѣ)тын н ц(а)рское с(вѣ)щенне!“ Подобно на много свои предшественици в областта на агиографския и панегиричния жанр и Киприан често се обръща към чествувания светец с молитви и славословия. Те са израз преди всичко на религиозно чувство и преклонение и целят да засилят култа към неговото име. Тези обръщения понякога са разгърнати като антитези, за да се противопостави авторското несъвършенство на идеализирания образ на светеца. Ето един пример: „Нъ ѡ с(вѣ)тын н прес(вѣ)щ(є)нын ѡт(ь)че с(вѣтн)т(є)лю Петре, самъ наполни недостаткы наша своимн добродѣтелн, в(о)ж(є)ственыа во помощи нъсмы мощнн бл(а)го.“ Много по-голяма емоционална сила крият обръщенията в химнологичните форми, които в Киприановото Похвално слово за митрополит Петър съставят най-патетичната, най-тържествената част в цялата творба. Това е дълга перифраза от славословия на светеца, всяко от които започва с „радоун са“: „Радоун са свѣтозарное сл(ъ)нце, прес(вѣ)щеннын архіерею о(ть)че нашъ Петре, прогони мракъ грѣховнын очтвцихъ та любовню! Радоун са пресвѣщенне рвскыа земля! Радоун са змножнвын стадо словесныхъ швецъ!“ и т. н. Тези възхвали, които са твърде близки на църковните химни и песнопения, придават ярък риторичен характер на цялото произведение.

Много характерни за Киприановия стил са дългите синонимни речове, които в най-голямо изобилие се откриват в похвалното му слово за митрополит Петър. Ето как Киприан разкрива неговите добродетели в духа на исихастките разбирания за идеалната личност: „Бъ во мвжъ смнрєнь н цѣломвдръ, бл(а)гоговєннъ, ннщєлюбєнь, страннолюбєнь, нже єсть ѡт(ь)цємъ ѡт(ь)цъ, мннхомъ же началникъ, постникомъ похвала, малчаланком оудобрєнне, м(о)л(н)твеннкъ бл(а)гопослшанєнь, ч(н)стотъ рачнтель, цѣломвдрна шєрдз. Н быс(ть) многымъ на вєпѣхъ н вєсѣхъ къ сп(а)с(є)нню прнвода, мнншьскомъ же лнкъ яко лѣственца възводащн на высотѣ н(є)б(є)снєю, нзємогающнмъ крѣпнтель, обнннмымъ помощннкъ, кающнм са вѣрнын порѣчннкъ н вєсмъ прнтѣкающнмъ к немъ яко къ нсточнкѣ бл(а)гопотрєбєнъ.“ Чрез такава натрупване на близки по значение изрази в сполучливо съчетание на оценъчни епитети и съществителни авторът замъглява реалната представа за личността на героя си, но постига по-голяма пищност, високопарност на изложението. Не може да не се отбележи, че подобен идеал за монах, отшелник, аскет рисуват и Евтимий Търновски, и Григорий Цамблак в своите произведения почти със същите тенденциозно търсени епитети, подредени в красив наниз. Но както у Евтимиевите и Цамблаковите герои надделява общественото начало и от отшелници-аскети те се превръщат в дейни натуре, в активни общественици на своето време, така и героите на Киприановите

произведения — митрополит Петър — от монах става водач на руската църква и руската държава.

Заслужава да се отбележи още една характерна особеност на стила на Киприановите произведения за митрополит Петър — наличието на дълги ритмични и музикални изречения, в които най-често в едни и същи положения са подредени близки по звучене глаголно-сказуемни форми. Именно този строеж на фразата, близък до римата, ги доближава до стихотворната реч. Показателен в това отношение е следният пример от похвалното слово: „Радостн бо естъ д(ь)нь и веселна, егда мѣжь праведенъ и прѣп(о)д(о)б(е)нъ конецъ житна възпринметъ, егда покон трѣдоу свонхъ вѣрнѣтъ, егда печаль оставя на веселне градѣтъ, егда землю оставнѣтъ и земнаа еса и на небеса ндетъ, егда ч(е)л(овѣ)кы оставль и съ агг(е)лы възвораѣтъ са и б(о)га зрѣти сподобляѣтъ са.“

Така, създавайки завършен цикъл от четири произведения за основоположника на московската и общоруска митрополия Петър, неговият наследник на престола българинът Киприан служи на конкретните исторически задачи на своето второ отечество. Култът към първия московски и общоруски светец умело е използван за популяризиране и утвърждаване на централистичната политика на великите московски князе и обединяващата роля на Москва като държавен и културен център на Русия. По този начин Киприан служи на една изключително актуална идея в живота на русите през втората половина на XIV в. Неговите творби за митрополит Петър безспорно са отговаряли и на новите литературни вкусове на руското общество, за което свидетелствува големият им брой преписи в староруската ръкописна практика през следващите векове. Тяхната тематична, идейна, жанрова, композиционна, езикова и стилна характеристика потвърждава връзките на автора им с традициите на родната му българска литература и конкретно с традициите на Търновската книжовна школа.